

društveni razvoj i selo

maja štambuk

institut za društvena
istraživanja sveučilišta
u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

primljeno lipnja 1989.

Procesi industrijalizacije i urbanizacije koji su prema svojim socijalnim posljedicama izuzetno složeni i čiji je utjecaj upravo razoran za tradicionalnu seosku sredinu, u vrlo kratko vrijeme i potpomognuti općom politikom, transformirali su seoski socijalni sistem ne ostavljajući mu vremena za neka, možda bolja rješenja prilagođavanja novim uvjetima. Najmasovnija reakcija bila je napuštanje poljoprivrede, što je u prvom poslijeratnom razdoblju — zbog koncentracije industrije u gradovima, bilo često vezano i uz napuštanje sela. Eksoodus je zahvatio radno i fertilno najvredniji kontingent seoske populacije. Decentralizacijom industrije djelomično se stabilizira seoska populacija i mijenja socijalna struktura. Pojavljuju se masovnije seljaci-radnici, danas najzastupljenija socijalna kategorija u selu, a sve je više stanovnika koji ne posjeduju zemlju. U ovom tekstu se iznose neke sličnosti i razlike između ova tri temeljna socijalna sloja.

25 članci

—→ Društveni razvoj, shvaćen u smislu društvene promjene, skup je procesa u različitim područjima ljudskih djelovanja i interesa koji mijenjaju postojeće stanje i u pravilu ga usložavaju. Svi ti procesi najčešće nisu usklađeni te je stoga teško predvidjeti promjenu cjeline. Kako je pojam razvoja sam po sebi neutralan, odnosno ne podrazumijeva smjer promjena, nužno je pri planiranju razvoja odrediti ciljeve i strategije te predvidjeti konkretne posljedice. Ciljevi se nužno prikazuju općevažećima, iako u sebi sadrže vrijednosti koje su u skladu s društvom za koje se planira razvoj, njegovim naslijeđem i ideološkim pretpostavkama, koje, naravno, predstavljaju ideologiju vladajuće grupe.

Segmenti društva mijenjaju se različitim tempom i različitim intenzitetom. Temelje tih razlika, prije svega, čine različiti povijesno-civilizacijski uvjeti u kojima se uže ili šire područje razvijalo. Pod tim kompleksom podrazumijevamo specifičnosti u političkom, ekonomsko-tehnološkom, kulturno-običajnom i pravnom smislu. Fizičko-geografski uvjeti utječu na razvoj određenog područja, izolirajući ga ili povezujući s okolinom, za tim utječu na tip privređivanja itd.

Drugu grupu činilaca razvoja predstavlja aktualna socijalno-ekonomska i politička situacija. odnosno aktualna politika razvoja koji, također, na

svoj način djeluje u smjeru stvaranja novih razlika ili održavanja postojećih, bez obzira na nastojanja (ili želje) da se podigne opći životni standard svih stanovnika – da se ostvari opće blagostanje.

Disproporcije što se javljaju u razvoju pojedinih regija, ili pojedinih djelatnosti (a time i struka), ili pak pojedinih tipova naseljenosti nisu takve da ih se može prevladati u kratkom vremenu, jer su rezultat dugotrajnog djelovanja spomenutih (i vjerojatno još više nespomenutih) činilaca.¹⁾ Osnovni cilj razvoja Jugoslavije jest, kratko rečeno, ostvarenje socijalističkog koncepta društva. Iz ovoga cilja izvlači se i strategija koja bi trebala omogućiti da se s najmanje napora i odricanja, i u što kraćem vremenu, on i ostvari. Autori naših dosadašnjih »konkretnih« strategija su taj put nalazili u manje ili više, pretjeranom normativizmu, u tzv. administrativnim mjerama, čije je usvajanje i nametanje podupirano ideološkim frazama i političkim pozivima građanima da budu strpljivi u odricanju. Rezultati su evidentni.

Takvim razvojem, kojem su ciljevi veliki, strategija neadekvatna i rezultati minorni, stvara se socijalna situacija koja je izuzetno kompleksna i koju je teško analizirati samo sociološkim instrumentarijem. Stoga je nužno ograničiti se na analizu promjena značajnijih socijalnih fenomena, pri tome ne zaboravljajući njihovu isprepletenost s ostalim pojavama i procesima. Dodatnu teškoću ovim analizama predstavlja nestabilnost nekih objektivnih pokazatelja, jer se trajanje određenih podataka ubrzano skraćuje.

Spomenuti neujednačeni ritam razvoja pojedinih područja, djelatnosti i sl. možda je najevidentniji na primjeru sela i poljoprivrede, odnosno seljaka kao bazičnog sloja seoske populacije.

Opći društveni razvoj izazvao je promjene u seoskoj zajednici. Najneposredniji utjecaj ostavili su za sobom industrijalizacija i urbanizacija. Radi se o dva paralelna procesa koji su, u kvantitativnom i kvalitativnom smislu, transformirali ponajprije seljaštvo, a time i sami socijalni sistem sela. Ono prerasta svoju samodovoljnost i zatvorenost dinamično se vezujući uz globalno društvo, ali svojim »ljudskim vezama« s tim društvom, čija najčešća predstava je grad, ima značajan utjecaj na mnoga obilježja toga izvanseoskog socijalnog prostora.

Tradicionalno seljaštvo ne smanjuje se samo na način da njihovi (često najkvalitetniji) članovi napuštaju poljoprivredu birajući nepoljoprivrednu djelatnost kao izvor prihoda, već sami sebe gutaju postupnom transformacijom u smjeru modernijeg, profesionalnijeg pristupa vištom poslu.²⁾

To što seljake smatramo još uvijek bazom seoskog društva, bez obzira na naglo smanjivanje njihova broja i općenito, njihovu marginalizaciju³⁾, proizlazi iz snage njihovog kolektivnog pamćenja⁴⁾, što je temelj održavanju lokalne tradicije iz čega proizlazi njihov utjecaj na život sela.

1) »Na primjer, razlika između industrijskih kapaciteta Slovenije i Makedonije bila je u to vreme (1938. M. S.) veća nego između industrije Jugoslavije u celini i SAD«. Mihajlo V. Popović i dr.: **Društveni slojevi i društvena svest**, Beograd. Centar za sociološka istraživanja IDN-a, 1977, str. 8.

2) Ovdje nastaje problem adekvatne terminologije za »novog« seljaka.

3) Marginalnost shvaćena kao nemogućnost utjecaja na svoj socijalni i ekonomski položaj u društvu.

4) Henri Desroche-Placide Rambaud (eds.): **Village en développement. Contribution à une sociologie villageoise**. Paris: Mouton, 1971. p.

Snaga tradicionalnog načina života i njegovih pojedinih neospornih vrijednosti (ponovo prepoznatih od strane industrijskog ili već postindustrijskog čovjeka koji svoj novi identitet traži u skladnijem odnosu s prirodnom sredinom i koji sve masovnije napušta načelo, da prirodu treba pokoriti) ogleda se i u, za naše vrijeme, relativnoj sporosti kojom se mijenja seljak i selo. I to bez obzira na mogućnosti suvremenih znanosti, tehnika, tehnologija, koje su mu, neke više a neke manje, na raspolaganju, a također i bez obzira na tip i stupanj organiziranosti društva.

Procesi industrijalizacije i urbanizacije koje smo spomenuli, a koji su prema svojim socijalnim posljedicama izuzetno složeni i čiji je utjecaj upravo razoran za tradicionalne seoske sredine, u vrlo kratko vrijeme i potpomognut općom politikom, transformirali su seoski socijalni sistem ne ostavljajući mu vremena za neka, možda, bolja rješenja prilagođavanja novim uvjetima.

Najmasovnija reakcija bila je napuštanje poljoprivrede⁵⁾, što se u prvom poslijeratnom razdoblju – kada se je industrija koncentrirala uglavnom u gradovima – bilo često vezano i uz napuštanje sela.⁶⁾ Negativne posljedice naglog odliva radne snage ne nalazimo u samom broju već prije svega u tome što su tim eksodusom bili zahvaćeni radno i fertilno najaktivniji kontingenti seoske populacije, što se, uskoro, odrazilo i na ekonomske i vitalno-demografske pokazatelje o stanovništvu seoskih područja, ali i na kvalitetu života.

Proces decentralizacije industrijskih pogona, njihovo približavanje selu, do kojeg je došlo kasnije negoli što je trebalo da bi se na vrijeme postavili negativni trendovi, omogućilo je dijelu seoskog stanovništva zapošljavanje izvan poljoprivrede. Tada se ustvari u nas prvi put pojavljuje kategorija seljaka-radnika koja je i danas vrlo značajno zastupljena u seoskoj socijalnoj strukturi. Prvi seljaci-radnici mahom su inicijalno bili seljaci, dakle, nekvalificirani za novu vrstu posla i s tim u skladu zauzimali su i najslabija radna mjesta, ujedno i najslabije plaćena, što je, uz ostale razloge, činilo nužnim njihovo dopunsko bavljenje poljoprivredom na obiteljskom imanju.

Danas su seljaci-radnici u profesionalnom smislu mnogo heterogenija grupa⁷⁾ pa su i temelj socio-profesionalne šarolikosti u selu.

Naravno, u selu postoje i pojedinci s isključivo nepoljoprivrednim zanimanjem, odnosno s isključivo nepoljoprivrednim izvorom prihoda.

To su, dakle, tri osnovne socijalne grupe aktivnog seoskog stanovništva.

seljaci/poljoprivrednici

Već smo nešto rekli o seljacima i njihovoj suvremenoj transformaciji u smjeru modernog, profesionalnog proizvođača, kojeg ovdje, u nedostatku adekvatnog termina, zovemo poljoprivrednikom. Nepostojanje

5) O faktorima napuštanja poljoprivrede vidjeti: Vlado Puljiz: Novi trendovi deagrarizacije u SR Hrvatskoj, **Sociologija sela**, 21/1983, br. 79/81, str. 60.

6) Stalno se smanjuje udio seoskog stanovništva u ukupnom stanovništvu SR Hrvatske. U 1953. bilo je 75,8% seoskog stanovništva, 1961—69,2%, 1971—53,9% i 1981—49,2%. Što se tiče poljoprivrednog stanovništva ono se više nego prepolovilo u razdoblju 1971—1981. Aktivno poljoprivredno stanovništvo u tom se razdoblju povećalo u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu, što je rezultat, u prvom redu, odlaska mladih iz poljoprivrednih domaćinstava i nužnosti sve većeg uključivanja žena u poslove na gospodarstvu. Vidjeti: Maja Štambuk: Promjene u sociodemografskoj strukturi seoskog stanovništva, **Sociologija sela**, 21/1983, br. 79/81, str. 25—37.

7) »Koeфицијент nastavljanja školovanja dјece poljoprivrednika kretao se po rajonima od 54,3 do 83,3% (1959—1963)«. Svetozar Livada: Vitalni pokazatelji o seoskom i poljoprivrednom stanovništvu SR Hrvatske ili demografski slom, **Sociologija sela**, 21/1983, br. 79/81, str. 47.

istraživanja na temelju kojih bismo mogli jasno razlikovati ove dvije podgrupe rezultat su u prvom redu nepostojanja teorijskih koncepcija o socijalnoj strukturi temeljem kojih bi se izvršio izbor kriterija za ovo razlikovanje, koje u stvarnosti neosporno postoji⁸⁾, ali i same složenosti problema. Naime, vjerojatno bi lakše bilo načiniti tipologiju tog seoskog sloja, kao što je to već napravljeno za seljake-radnike (i mješovita domaćinstva).⁹⁾

Sigurno je da bi jedan od kriterija za ovu tipologiju bio poljoprivredno zemljište u vlasništvu, što je i dosada bio temelj razlikovanja među gospodarstvima. Međutim, ovdje se pojavljuje problem zemljišnih površina koje se koriste, a nisu u vlasništvu, jer su ili rezultat neregistrirane prodaje/kupovine, ili u zakupu, a ti su podaci, ako ih i imamo, neprecizni, kao uostalom i vrlo važni podaci o dohotku.

No, zadržimo se na onome poznatome. I, kakav je privatni posjed? Ponajprije, prosječna veličina porodičnih gospodarstava se stalno smanjuje, u prvom redu zbog porasta broja gospodarstava u najnižim posjedovnim kategorijama (do 1 ha) i značajnom smanjenju broja najvećih gospodarstava (5–10 ha). Realna očekivanja da će veliki odliv seoskog i poljoprivrednog stanovništva pozitivno djelovati na poboljšanje agrarne strukture nisu se ostvarila, vjerojatno zbog neadekvatne agrarne politike¹⁰⁾, a u zadnjem desetljeću i sveukupne ekonomske politike. Međuseljačkog prometa zemljištem gotovo nema. Glavnina promjena vlasnika odvija se nakon ostavinskih rasprava.

Dakle, imamo »parcelnu« poljoprivredu¹¹⁾. A takva poljoprivreda nikad nije atraktivna kapitalu kojem je imanentan razvoj. Onemogućavanjem razvoja neke djelatnosti onemogućava se pritjecanje kapitala, jer ga ni sama nije u stanju proizvesti. Jedini »kapital« naše privatne poljoprivrede je seljak koji je vezan uz zemlju prvenstveno nemogućnošću da, u vrijeme kada se donose odluke o profesionalnoj budućnosti, otiđe negdje drugdje. Mnoga domaćinstva, dio prihoda koji se ostvaruju izvan poljoprivrede ulažu u gospodarstvo, no, to nije dovoljno, a i motivirano je pretežno neekonomskim razlozima.

Dakle, naša »mala« poljoprivreda u prosjeku niti ima kvalitetnu radnu snagu, niti kvalitetni posjed, a ni kvalitetni kapital.

Prema jednom recentnom istraživanju¹²⁾, seosko radno-aktivnu populaciju sačinjava 36,2% seljaka/poljoprivrednika, dakle onih koji se isključivo bave poslovima na gospodarstvu (ili njima upravljaju), 56,3% seljaka-radnika – zaposlenih u pravilu u nekoj nepoljoprivrednoj djelatnosti, ali u slobodno vrijeme angažiranim na gospodarstvu i 7,5% nepoljoprivrednika, a to su oni koji nemaju zemlje, koji, dakle, rade samo izvan poljoprivrede.

8) U domaćoj literaturi o socijalnoj strukturi seljaci i obrtnici su uvijek »nasilno« pridodane kategorije za koje vrijedi jedino kriterij — privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Za ostale socijalne grupe kriteriji su znatno razrađeniji.

9) Tipologiju seljaka-radnika i mješovitih domaćinstava koncipirao je teorijski i empirijski potvrdio Edhem Dilić. Vidjeti u: Grupa autora: **Mješovita domaćinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji**, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1980, str. 183–205.

10) U agrarnoj se politici još teško oslobađamo ideoloških pretpostavki na kojima su obavljene obje agrarne reforme. Razvojne intervencije, na temelju sovjetskog koncepta o izgradnji socijalističkog društva išle su za tim da se razvije društvena poljoprivreda, da seljak bude kolektiviziran (zajedno sa svojom zemljom), tj. učlanjen (milom ili silom) u neki kolektivni organizacijski oblik i da se razlike između sela i grada dokuju.

11) Prosječni seljački posjed ima 7 parcela, svaku prosječne veličine 0,4 ha. Dakle, prosječnog posjed ima oko 2,8 ha.

12) Radi se o projektu »Sociokulturni razvoj« kojeg je Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu radio u razdoblju 1981–1986. Terenski dio projekta obavljen je u 1985. godini. — ovdje iznosimo upravo te podatke.

Među ispitanicima seljacima 78,2% su muškarci, među seljacima-radnicima 81,2%, a među nepoljoprivrednicima 56,6%.

Što se starosti tiče, ispitanici se značajno razlikuju. Najstariji su seljaci, slijede seljaci-radnici, a najmlađi su nepoljoprivrednici. Kada ove podatke usporedimo sa starosnim sastavom domaćinstva ispitanika, što ih iznosimo kasnije, evidentna postaje situacija u kojoj se nalazi privatni poljoprivredni sektor. Budući da je teško zamisliti da će primarna faza proizvodnje hrane ikada biti robotizirana, nužno je da agrarna politika učini poljoprivredu atraktivnijom za mlađe generacije.

Tablica 1

Ispitanik	Starost ispitanika			Ukupno
	do 34 g.	35—49 g.	50 g. i više	
Seljak-poljoprivrednik	10,5	25,2	64,3	100,0
seljak-radnik	40,9	40,2	18,9	100,0
nepoljoprivrednik	70,7	27,3	2,0	100,0
Ukupno	32,1	33,8	34,0	100,0

Izvor: Podaci iz projekta » Sociokulturni razvoj«.

Razina formalnog obrazovanja seljaka je niska. Bez škole ili sa završenim tek pokojim od prva četiri razreda osnovne škole ima ih čak 55,3%. Od 5–8 razreda osnovne škole su 34,5% ispitanika. Značajno je možda to da 10% ispitanika seljaka ima završenu školu za radnička zanimanja ili neko drugo srednje stručno obrazovanje.

Seljaci su, s obzirom na svoje godine, ali i s obzirom na »tehnologiju« rada na gospodarstvu koja se oslanja na obiteljsku radnu snagu u pravilu oženjeni (85,3%). Samačkih prosperitetnih poljoprivrednih domaćinstava nema.

Nekoliko riječi o socijalnom podrijetlu seljaka. Njihovi djedovi su i po majci i po ocu u 95% slučajeva također bili seljaci. 82% ispitanika ima oca seljaka, a 37% majku poljoprivrednicu, i 56,4% domaćicu. Socijalno podrijetlo ispitanikovog bračnog druga je gotovo identično.

Sam bračni drug (82% su to drugarice) ispitanika seljaka je češće domaćica (46,7%) negoli poljoprivrednik (42,3%). Ostali su drugih zanimanja. Školska sprema bračnog druga vrlo je slična ispitanikovoju.

Seoska domaćinstva najčešće imaju 3–4 člana. Međutim, ono što razlikuje domaćinstva seljaka od ostalih kategorija u selu je visok udjel domaćinstva sa 1 ili 2 člana.

Ispitanici poljoprivrednici u 25,2% slučajeva žive u ovim najmanjim domaćinstvima, dok je među seljacima-radnicima takvih tek 6,9%, odnosno 7,1% među nepoljoprivrednicima. Ova mala domaćinstva su u pravilu, kada se radi o seljacima, bračni parovi u starijim godinama.¹³⁾ Naredna tablica pokazuje da je u domaćinstvima ispitanika-seljaka, a u odnosu prema ostalima najmanje najmlađih do 19 godina, a najviše starijih od 60 g. (Tablica 2)

13) Napominjemo da su istraživanjem obuhvaćeni samo radnoaktivni (zaposieni ili poljoprivrednici), dakle, u uzorku nije moglo biti domaćinstava bez aktivnih članova. Ovo posebno treba imati na umu prilikom »čitanja« podataka o aktivnosti. No, kako za seljake ne vrijedi starosna granica, iako smo mi nastojali izbjeći starije od 65 godina, diskutabilna je njihova aktivnost u poznim godinama.

Aktivnost članova u domaćinstvima ispitanika poljoprivrednika je viša u našem uzorku negoli što je to u ukupnoj poljoprivrednoj populaciji zbog spomenutih karakteristika uzorka. Domaćinstva bez radne snage nisu niti mogla ući u uzorak.

Tablica 2

Ispitanik	Domaćinstva sa članovima starim			
	u %			
	do 19 g.	20—39 g.	40—59 g.	iznad 60 g.
seljak/poljoprivrednik	52,5	58,0	80,5	56,3
seljak-radnik	71,7	87,2	74,5	36,6
nepoljoprivrednik	82,8	93,9	43,4	19,2
Sva domaćinstva	65,3	77,1	74,3	42,4

Izvor: Podaci iz projekta »Sociokulturni razvoj«

U svim domaćinstvima najčešća su ona s dva člana koji privređuju. Među domaćinstvima seljaka je ovih nešto manje, no zato je više onih sa 3 i više aktivnih, odnosno manje je negoli u drugim tipovima onih s jednim aktivnim.

Međutim, starosna struktura aktivnih u domaćinstvima ispitanika-seljaka je nepovoljnija, što se vidi u slijedećoj tablici.

Tablica 3

Ispitanik	Domaćinstva s aktivnim članovima starim	
	u %	
	do 39 godina	od 40 godina i više
seljak/poljoprivrednik	55,9	94,7
seljak-radnik	78,9	69,1
nepoljoprivrednik	91,9	40,4
Ukupno	70,1	76,2

Izvor: Podaci iz projekta »Sociokulturni razvoj«

U ovim domaćinstvima najčešće su jedan (43,4%), ili dva poljoprivrednika (40,8%). Za razliku od njih, domaćinstva seljaka-radnika, uz samog ispitanika, imaju u još svega 21,3% domaćinstava isključivog poljoprivrednika što govori i o odnosu ovih domaćinstava prema poljoprivredi, ali i o uzrocima koji su djelovali na odluku o zapošljavanju izvan porodičnog gospodarstva.

Domaćinstva seljaka u 23% slučajeva nemaju izdržavanih članova. Kao među izdržavanim prevladavaju djeca i domaćice zaključujemo da u ovim domaćinstvima češće nema djece (koja su, zaključujući na temelju starosne strukture domaćinstva, odselila), a žene su, s obzirom na njihov angažman u poljoprivredi, više poljoprivrednice-domaćice negoli što su samo domaćice.

Uvodno smo spomenuli mali prosječni zemljišni posjed kao jedan od uzroka lošeg položaja poljoprivrede. Podaci o zemljištu iz ovoga istraživanja pokazuju i to, ali i neke razlike u veličini posjeda između seljaka i seljaka-radnika. Naime, posjedi ovih drugih uglavnom su u nižim

posjedovnim kategorijama. Tako, npr. posjede veličine do 3 ha ima 36,7% ispitanika seljaka i čak 70,7% ispitanika seljaka-radnika. Ovo se odnosi na ukupnu obradivu površinu. No, sličan je odnos i kada se radi o ukupnom poljoprivrednom zemljištu u posjedu domaćinstva.

seljaci-radnici

Seljaci-radnici su novija socio-ekonomska grupa u selu, iako oni u stvari nastavljaju vrlo staru seljačku tradiciju poznavanja brojnih zanata koji su bili potrebni i domaćinstvu i gospodarstvu, vlastitom i susjednom.¹⁴⁾ Industrijski razvoj nije išao na ruke proizvodima starih zanata, zamijenio ih je jeftinijim svojim proizvodima i tako oslobodio dio radne snage sa sela koju je povukao u svoje pogone. Daljnje izvlačenje ljudi iz poljoprivrede industrija vraća selu kroz strojeve i druge proizvode kojima značajno podiže stopu produktivnosti poljoprivredne proizvodnje.

Približavanje industrije seoskom području otvara mogućnosti zapošljavanja izvan poljoprivrede. Brojni dojučerašnji poljoprivrednici vide u tome, osim materijalne koristi, i mogućnosti statusne promocije, što nije zanemariv motiv. No, tradicija i obiteljski posjed ne odbacuju se tako lako, a niti financijska računica ne olakšava odluku o potpunom zanezmarivanju poljoprivredne aktivnosti. Nastojanje da se kombiniraju prednosti obiju djelatnosti rađa u nas ovaj sasvim recentni socijalni sloj. Već smo spomenuli da je seljak-radnik mlađi od ispitanika seljaka, ali ipak stariji od nepoljoprivrednika. To može govoriti o nešto kasnijem »ulaženju« u status seljaka-radnika; često se to događa tek onda kada roditeljska generacija onemoća, ili nakon formiranja vlastitog domaćinstva (ženidba, rođenje djece). Obično je do tada angažman zaposlenog znatno manji te se uglavnom svodi na uključivanje u veće sezonske poslove na gospodarstvu.

Većina seljaka radnika su uistinu radnici (86,6%) pa taj podatak ne dovodi u pitanje sam termin, barem ne njegov drugi član. Ostalih 13,4% su bili raznolikih zanimanja. Npr. među njima 57,5% ima obrazovanje više od osnovnoškolskog, ili 53% ih je s kvalifikacijom ili visokom kvalifikacijom. Ovaj tip ispitanika također je najčešće u braku (78,8%).

Ispitanikov djed po ocu i po majci je također najčešće seljak, ali ipak nešto rjeđe negoli djed seljaka (87,7%, 89,7%). Razlika u odnosu na ispitanika seljaka je, dakle, značajnija glede očevog zanimanja. Otac seljaka-radnika je u 48,9% slučajeva seljak. Sukladno tome, on je i nešto više razine obrazovanja, iako još uvijek vrlo niske. Ispitanikova majka je uglavnom domaćica (79,3%) i poljoprivrednica (13,2%). Preostale su ostalih zanimanja (7,6%). Majke su također na niskoj razini formalnog obrazovanja.

Bračni drugovi (83,1% su to supruge) su domaćice (54,3%), radnici (31,7%) (dodani su obrtnici kojih je malo), 5% je poljoprivrednika, a 9,1% obavljaju neka druga zanimanja. Školska sprema bračnog druga ispitanika seljaka-radnika je znatno viša negoli što je imaju bračni drugovi seljaka. Npr. 30% ih je sa srednjim stručnim obrazovanjem.

O nekim obilježjima domaćinstva seljaka-radnika pisali smo u prethodnom odjeljku o seljacima – da bismo istakli neke razlike između ova

14) Henri de Farcy: *Un million d'agriculteurs à temps partiel?* Paris: Edition du Centurion, 1979, p. 7.

dva, u osnovi srodna tipa domaćinstva. Naime, domaćinstva seljaka-radnika regrutiraju se u pravilu iz poljoprivrednih domaćinstava, a domaćinstva današnjih seljaka imaju veliku šansu da prerastu u mješoviti tip domaćinstva.

Upravo poljoprivredna aktivnost i dohodak čine snažnu vezu između ova dva tipa domaćinstva. To seljacima-radnicima i mješovitim domaćinstvima daje određeni tranzicijski karakter, no očigledno tek na razini pojedinačnog, ali ne i općeg. Ova socijalna kategorija pokazala se vrlo žilavom ne samo u nas, što bismo mogli tumačiti dugotrajnom lošom ekonomskom situacijom, već i u najrazvijenijem svijetu, odnosno svugdje gdje osnovicu poljoprivrede čini porodični posjed.

Mali zemljišni posjed domaćinstva seljaka-radnika može se shvatiti kao jedan od razloga djelimičnog odlaska iz poljoprivrede. O tome zašto se taj posjed ne povećava vrijede vjerojatno isti razlozi kao i za nepovećavanje posjeda isključivih poljoprivrednika.

nepoljoprivrednici

Nepoljoprivrednici koji žive u selu nemaju zemljišni posjed pa, dakle, žive isključivo od svog rada u nekoj nepoljoprivrednoj djelatnosti, manjinska su grupa u suvremenom selu.¹⁵⁾

Spomenuli smo već neka njihova obilježja. Da podsjetimo. Oni su mlađi, školovani su kao i seljaci-radnici, među njima je više žena (43,4% ispitanika su žene), uglavnom su radničkog zanimanja (94,9% – dakle, češće nego seljaci-radnici), 13,1% ih je bilo na radu u inozemstvu. (Među seljacima je 8,8%, a među seljacima-radnicima 11,5% povratnika sa rada u inozemstvu.)

Ova grupa ispitanika je prostorno najpokretljivija. U unutrašnjoj konačnoj migraciji sudjelovalo ih je 45,5%. Kao i seljaci-radnici, većina (70,0%) ih dnevno putuje na posao (komutanti).

Ispitanikovi djedovi su, također, najčešće bili seljaci (83,0% po ocu i 82,8% po majci), ali i češće negoli u drugih ispitanika radnici (11,7% po ocu i 15,1% po majci).

Međutim, već roditeljska generacija pokazuje značajan odmak od poljoprivredničkog zanimanja. Ispitanikov otac je seljak u svega 23,2% slučajeva. Školska sprema oca također je viša (21,4% su sa radničkim ili srednjoškolskim obrazovanjem). Majka ispitanika nepoljoprivrednika je u pravilu domaćica (79,6%), 5,1% su poljoprivrednice, a 15,3% ostalih zanimanja.

Bračni drug(arica) je najčešće radnik (56,2%), domaćica je znatno manje negoli u ostalih kategorija ispitanika – svega 24,7%.

Dakle, neke karakteristike nepoljoprivrednika ukazuju na sličnosti s grupom seljaka-radnika, barem na razini iznesenih podataka. To dovoljno govori o radnom opterećenju seljaka-radnika.

15) Udio nepoljoprivrednika u socijalnoj strukturi sela bio bi nešto veći da smo uključili umirovljenička domaćinstva.

Social Development and the Village

Summary

Industrialisation and urbanisation processes, which, according to their social consequences, are exceptionally complex, and whose influence is disastrous for the traditional rural environment, have in a very short period, supported by the general policies, transformed the village social system leaving no time for some, perhaps more suitable solutions for adaptation to the new conditions. The most massive reaction was an abandonment of agriculture, which, due to the high concentration of industry in the towns during the first post-war period, was often connected with rural emigration. In terms of working capability and fertility the exodus consisted of the most valuable contingent of the rural population. Through decentralisation of industry the rural population has been partly stabilised and is changing its social structure. The number of peasant-workers is increasing, representing today the biggest social category in the village. Village inhabitants with no land are now more and more frequent. In this text certain similarities and differences concerning these three main social layers are presented.

Общественное развитие и сельская местность

Резюме

Процессы индустриализации и урбанизации, имея в виду их социальные последствия, являются исключительно сложными процессами и оказывают разрушительное воздействие на сельскую среду. Они в течение непродолжительного времени, под содействием общей направленности и общей политики, изменили крестьянскую социальную систему, не оставляя при этом возможности для более целесообразного приспособления к новой обстановке и к новым общественным условиям. В результате массового противодействия и реакции населения, наблюдаются значительные перемещения из сельского хозяйства, которые, в первый послевоенный период, из-за концентрации промышленности в городах, оказались в тесной связи с миграцией населения из сельской местности. Массовой миграцией охвачен самый трудоспособный и фертильный контингент сельского населения. Наряду с децентрализацией промышленности, в некоторой степени стабилизируется и сельское население и меняется социальная структура населения. В более крупных масштабах являются крестьяне-рабочие, в нынешнее время преобладающая социальная категория в деревне, при чем увеличивается численность населения без земли. В статье показано относительное сходство и расхождения между этими тремя основными социальными слоями.